

УДК 316.334.4

СТАНІСЛАВ ДНІСТРЯНСЬКИЙ – ОСНОВОПОЛОЖНИК СОЦІОЛОГІЇ ПРАВА В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВОЗНАВСТВІ

К. М. Олещук

*Волинський національний університет ім. Лесі Українки,
вул. Липинського 1/21, м. Луцьк, Україна, 43000,
oleshchukate@mail.ru*

Досліджено внесок Станіслава Дністрянського у формування соціологічного підходу в українському правознавстві. Проаналізовано основні тези теорії соціальних зв'язків, яка була основою соціально-правового бачення дійсності С. Дністрянського та мала важливе значення для становлення соціології права. Показано розробку та застосування соціологічно-правничої української термінології в працях ученого. З'ясовано вплив ідей С. Дністрянського на генерацію дослідників соціології права. Висвітлено соціологічну специфіку дослідницької тематики науковця.

Ключові слова: соціологія права, соціальні зв'язки, право як соціальне явище, українська правнича термінологія.

Питання правового регулювання суспільства здавна цікавить науковців різного профілю. При дослідженні права як соціального явища особливого сенсу набуває соціологічний підхід, в якому право розглядається в діяльнісному вимірі як спрямованої на задоволення життєвих інтересів взаємодії учасників суспільних відносин, що складається на підставі їх визнання суб'єктами прав, юридичних обов'язків, певних норм поведінки [10, с. 81].

Тематика робіт Станіслава Дністрянського дотична до проблематики досліджень сучасної соціології права. Остання охоплює кілька головних напрямів, таких як походження правових норм, що складаються на підставі існуючих суспільних відносин, відображаючи волю законодавця, потреби суспільства, тенденції суспільного розвитку, тобто є соціально зумовленими, як адекватність правових норм вимогам життя, реальному стану речей, сприянню розвитку соціальних відносин, причин і способів виникнення конкретних правових інститутів [15, с. 691].

Станіслав Северинович Дністрянський (1870–1935) – видатний правознавець, представник соціологічної школи права. Його наукову діяльність характеризують три головні напрямки: 1) так званий соціологічний метод; 2) змагання до свободи дослідів права; 3) метод еволюційного розвитку в історії права [13, с. 16]. Серед найбільш відомих праць науковця можна зазначити: “Звичаєве право та соціальні зв'язки” (1902), “Природні засади права” (1911), “Тенеза та основи права” (1923), “Погляди на теорію права та держави” (1925), “Нова держава. Інавгураційний виклад ректора УВУ”, “Соціальні форми права” (1927) та ін.

Погляди С. Дністрянського на державу і право досліджували головно правники. Доробок вченого в царині соціології права маловідомий: “Станіслав Дністрянський залишався до цього часу недооціненим визначним соціологом права Центральної Європи” [8, с.8]. Проте на сьогодні виявляють зацікавленість творчим доробком С. Дністрянського вчені не лише в Україні, але й в країнах далекого зарубіжжя. Адже загальновідомо, що праці С. Дністрянського друкувались друкувались у провідних науково-юридичних журналах Німеччини, Австрії, Чехословаччини, Польщі. Тому його постать була відома не лише серед вітчизняних, а й серед чеських, польських, німецьких науковців [13, с. 27].

У праці “Реформа правничих і суспільних наук” професор С. Дністрянський наголошує: “...Український правник повинен знати потреби українського народу і пізнати духа часу; через те й годі науку права виділяти від суспільних і економічних наук”. Через те систему університетської правничої освіти пропонує побудувати на основі трьох груп, перша з яких “теоретичні та загальні основи правничих і суспільних наук”, до якої, окрім інших, входить і соціологія, друга група – “пізнання правних постанов, потрібних для судейського стану” та до третьої групи повинні входити “пізнання правних постанов політичних законів та справжнього уформовання економічного і суспільного ладу” [13, с. 39, 40].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальні методологічні основи правознавчої концепції С. С.Дністрянського висвітлювали юристи Т. Андрусак, К. Вислобов, В. Баранчук, В. Бедь, К. Левицький, М. Мельник, В. Старосольський, І. Усенко, П. Стецюк. Як засновника національно-демократичного напрямку в українській політичній науці показав політолог В. Потульницький [13, с. 7].

Із сучасників дослідженням правової сторони наукової діяльності академіка займаються П. Стецюк, В. Вольний, А. Коваль, О. Каленюк. Комплексна оцінка діяльності академіка С. Дністрянського подана Л. Й. Кондратиком.

На основі аналізу та оцінки наукового доробку академіка С. Дністрянського визначити його внесок як фундатора соціології права. Наукові погляди Станіслава Дністрянського ще в студентські роки протягом навчання у Відні формувались під впливом Антона Менгера, який підтримував науковий соціалізм та Емілія Штайнбаха, який робив акцент на соціально-економічному аспекті дослідження права. Пізніше, вже будучи професором, С. Дністрянський теорією абстрактного ідеалу Рудольфа Штамлера. Критикуючи цю теорію науковець вийшов до побудови власної теорії соціальних зв’язків. Викладачі семінарів, яких відвідував С. Дністрянський, професори Гофман, Вагнер та Бюхер також мали значний вплив на погляди науковця. На семінарі професора Гофмана була підготовлена наукова праця у галузі цивільного права “Трилітній речінець а §1487”. Під впливом видатного економіста Антона Вагнера була написана праця “Полагода шкоди з економічного і соціального огляду”, в якій науковець довів безпосередній зв’язок науки права з економічними та соціальними проблемами. На семінарі професора Бюхера, відомого історика та економіста, С. Дністрянський ознайомився з історично-емпіричним методом, який згодом знайшов своє відображення в науковій творчості вченого [9, с. 1–3]. На поглядах С. Дністрянського відчувається вплив концепції спільноти та суспільства соціолога Ф. Тьонніса та теорії етичного мінімуму юриста Г. Елінека [7, с. 33].

Станіслав Дністрянський дав наукове обґрунтування соціологічного методу в юриспруденції у праці “Звичаєве право а соціальні зв’язки” на основі оригінальної теорії соціальних зв’язків, з цієї позиції науковець розглядає право як соціальне явище.

На думку вченого, суспільство формується із соціальних зв’язків, які виникають із необхідності задоволення людьми своїх потреб. Соціальні зв’язки історично розвиваються від найпростіших – таких як родина, рід, плем’я – до найскладніших – держави та народу. Головною причиною утворення таких соціальних зв’язків Дністрянський називає економічні мотиви, які вимагали певної організації суспільного життя. Кожен соціальний зв’язок має свої норми та звичаї, а також засоби для їх реалізації. Звичаї постають як наслідок спільного існування індивідів серед суспільних зв’язків, вони є формою здійснення етичних поглядів людей. Кожен індивід окремо є природним організмом, в той час як соціальним він може стати, лише об’єднавшись в суспільний зв’язок з іншими, такими ж природними організмами. Соціальні зв’язки різняться за складністю та рівнем розвитку, а, відповідно, і за своїми особистими цілями, тому кожен із них живе своїм соціальним життям [2, с. 10]. С. Дністрянський підкреслював соціальний характер норм і природних засад права. Він вважав, що існують генетично обумовлені органічні суспільні зв’язки, в основі яких лежать родово-економічна сполука – родина, рід, племя тощо. Проявом цих зв’язків є подружжя, договори, спадщина та інші поширені форми відносин між людьми. Учений зазначав, що подібні соціальні зв’язки старші за державу та не є її витвором, їхній розвиток ґрунтується на внутрішній силі суспільства. Іншу групу складають організаційні суспільні зв’язки – церква, суспільні стани, класи, які утворилися на основі добровільної угоди.

Соціальним зв’язком найвищого типу є держава. С. Дністрянський вважає її виявом формальної влади, яку суспільство надало їй для збереження загального суспільного ладу. В державі, подібно як і в простіших зв’язках, все ґрунтується на спільній цілі, та різниця в тому, що тут цілі нижчих можуть підпорядковуватись державним, вищим. Авторитет держави знаходить головну опору в авторитеті окремих суспільних зв’язків, які є найвищим критерієм істини, оскільки формуються на основі норм, прийнятих в окремих родинах, родах, племенах, станах, класах, політичних партіях, громадах, товариствах і т.д., тобто на основі морального авторитету, який пов’язує людей набагато міцніше, ніж держава. Кожна соціальна спільність має свій порядок, свої правила, які є найважливіші та найнеобхідніші для існування членів зв’язку між собою. Вони становлять право. Організація зв’язку не може поводитись самовільно при виборі норм. Необхідно, щоб вони не пререходили межі соціальної етики, яка є етичним ідеалом у застосуванні до соціальних зв’язків. Тому джерелом права є соціальні зв’язки, де воно і народжується.

Застосовуючи історико-генетичний метод, Станіслав Дністрянський звертає увагу, що основа цієї проблеми має бути в соціальному знанні, аби врахувати весь розвиток історії людства і підсумувати її сучасним соціальним устроєм. Тому поняття права як таке треба розглядати у співвідношенні до звичаю, етики, джерела права, до держави та відношення звичаєвого права до держави. Право є соціальним інститутом, адже служить для людей. Причому воно є продуктом соціальних взаємодій, адже існує лише там, де існують соціальні зв’язки. Суспільні зв’язки є джерелом права, адже воно виходить

саме з родин, родів, племен, держав з одного боку, а з церковних, станових, класових, партійних чи інших соціальних організацій з іншого [2, с. 37]. Розмірковуючи над питанням як саме постає право в соціальних утвореннях, вчений визначає три головні соціальні основи права: 1) звичай; 2) авторитет суспільного зв'язку; 3) воля членів зв'язку. Звичай може утворитися тільки в суспільному утворенні. Це своєрідний порядок, де поодинокі члени відступають дещо зі своїх потреб та інтересів на користь спільного інтересу чи потреби загалу членів, а весь загал членів підтримує спільними силами питомі інтереси та потреби поодиноких членів. На тлі такого злагодженого суспільного відношення звичай належить до найважливіших суспільних проявів. Таке співвідношення інтересів є основою всього права. В кожному соціальному утворенні виникають відношення влади і підкорення, які, за словами вченого, є природні та прямо необхідні, адже основані на взаємній користі. Спочатку влада в державі має фізичний характер та згодом вона трансформується у етичний авторитет. Лише в державі залишається фізичний примус, в тих випадках, коли моральний не може виконувати свої завдання. Остання соціальна основа права виявляється в заяві волі одних і прийняття або відхилення зі сторони других [2, с. 38].

Місце права серед етики та звичаю, зазначає С. Дністрянський, бо і перше, і друге регулює соціальне життя. “Право є ближше етиці, чим звичаю, глядить на суспільне життя зі сторони правила, а не факту. Але як факт, що часто повторює ся серед певної суспільности, стає ся чимало правилом поведеня його членів, так і звичай стоїть також в безпосередній звязи з правом” [3, с. 14]. Таким чином, окреслюючи обсяг дії, звичай регулює значно ширше коло питань, аніж право. Воно, відповідно, лише як апарат застосовується виключно до найважливіших, обов'язкових питань, без вирішення яких неможливе успішне існування соціального зв'язку. Право є соціально-етичним мінімумом, який сам соціальний зв'язок відібрав із загалу правил, котрі є обов'язковими для виконання, забезпечують мирне співжиття та досягнення спільних цілей. Воно може існувати лише в найвищій формі суспільного зв'язку – державі. Адже, відповідно до роду цього об'єднання, саме вона санкціонувала ті соціально-етичні норми та надала їм силу державного фізичного примусу і санкцій. У цьому випадку соціально-етичні норми набувають характеру обов'язковості. Соціальна етика ж має лише моральний примус до людей, виступає як спонука до дій [3, с. 15–16].

Отже, право як соціальне явище розглядається залежно від свого походження – соціальної дійсності, що виявляє себе, свідчить про стан, зміни, взаємодію, процеси в соціальних об'єктах. Соціальна природа права проявляється у тому, що воно існує і діє тільки у суспільстві. Право, яке не реалізується, не є правом. Держава у цьому випадку не створює змісту права, а лише юридично оформляє потреби соціального розвитку і відносини, що склались у суспільстві. Оскільки закони не можуть охопити всієї повноти соціальних відносин, закон лише закріплює те, що вже існує у суспільстві, або те, у чому виникла потреба, яка вимагає свого оформлення в законі.

За твердженням доктора М. Мельника, подібних висновків трохи пізніше у своїх дослідженнях самостійно дійшов і відомий вчений-правознавець, професор Євген Еріх. При цьому професор Є. Еріх, який свого часу отримав загальне визнання саме за ґрунтовне дослідження соціологічного методу в праві (насамперед варто згадати його

роботу “Соціологія права”), особисто визнав, що в цьому плані першість поглядів належить С. Дністрянському [13, с. 20, 21].

Вчений цікавився питаннями статусу української мови в освіті та судочинстві, які наштовхнули його на розуміння проблеми правничої термінології в Україні. Одна з основоположних праць у цій царині “Цивільне право”(1912), яка була авторським перекладом на українську мову чинних австрійських цивільних законів з урахуванням окремих нормативно-правових актів УНР-ЗУНР. Особливих труднощів ця праця завдала в плані відсутності української правничої термінології. Тому назріла необхідність створення окремого словника юридичної термінології [14, Т.1.С. XII]. В планах вченого було написання другої частини цивільного права, проте ні друга частина, ні словник, не були опубліковані. Хоча серед наукових кіл побутує думка, що в “Цивільному праві” С. Дністрянський вперше застосував українську юридичну термінологію, та проаналізувавши творчий доробок вченого, бачимо, що підготовка до цього почалася значно раніше. Вже у своїх попередніх працях та в період, коли С. Дністрянський редагував правничі часописи, він вже застосовував деякі термінологічні конструкції. Тому в перекладеній праці професор застосував та доповнив весь термінологічний матеріал, яким збагатився за часи своєї довголітньої практики.

Питання створення і унормування правничої термінології С. Дністрянським досліджувала Каленюк О. М. у своїй статті “Внесок С. С. Дністрянського у розвиток української правничої термінології на західноукраїнських землях наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття”, проте акцент тут був на суто правничу термінологію, а не на доробок у царині соціології права.

Для розвитку соціології права особливе значення мала праця “Звичаєве право та зв’язки”, яка була його основою соціально-правового бачення дійсності. Тут С. С. Дністрянський піднімає питання про розкриття засадничих понять права. Попри те, що в науці неможливо дати чітке визначення, адже наука постійно розвивається, а поняття уточнюються, все ж науковець виділяє декілька критеріїв щодо усталеності поняття права. Отже, поняття повинне описуватись: а) на усіх наукових досліджах; б) у контексті історичного розвитку; в) з урахуванням існуючого суспільного ладу. Лише поняття, які відповідають цим критеріям, можуть претендувати на якусь точність визначення [3, с. 4].

С. Дністрянський наголошував на необхідності єдності спільної української правничої термінології, зрівнюючи мову і правопис по обох боках давнього кордону між Російською та Австо-Угорською імперіями, користуючись скарбницею літературної мови наддніпрянської України.

Наукова розвідка С. Дністрянського “Полагода шкоди з огляду економічного та соціального” є наскрізь оригінальною й досі. У ній вчений сформулював принципи соціально-економічної теорії в юридичній науці, пізніше перейменованої в соціологічну. І тут важливо зазначити те, що соціологічний метод при дослідженні юридичних явищ, сформульований С. Дністрянським, надовго завоював місце в європейській науці [12, с. 30].

Загальнотеоретичні погляди С. Дністрянського знайшли подальший розвиток у працях таких учених, як А. Андрієвський (“Право як соціальне явище”. Прага, 1930), Л. Бич (“Загальна наука права”. Подебради, 1934), О. Ейхельман (“Основи права”.

Прага, 1927), В. Старосольський (“Держава і політичне право”. Подебради 1925; “До питання про форми права”. Львів, 1925; “Про цінність права”. Львів, 1928; “Держава і право”. Львів, 1934) [6]. Послідовником С. Дністрянського був також Г. Зацерковний в питаннях систематизації та узагальнення правничої термінології, які висвітлені у праці “Причинки до правничої термінології”, 1902. З-поміж послідовників вченого особливо вирізняємо постать В. Старосольського, який пліч-о-пліч працював із С. Дністрянським. Над питанням права та держави, а також проблеми творення нації. Державу В. Старосольський розглядав як один із типів соціальних зв’язків, який тримається за допомогою правових норм. Таке ж положення лежить в основі державно-правових поглядів С. Дністрянського. Проте В. Старосольський, на нашу думку, розвиває соціологічне спрямування цих ідей і робить ще більший акцент на соціологічній необхідності вивчення правових норм. Так, завданням соціології вчений вбачає пізнання дійсного життя не норм, а людей у їхніх діяльних взаємовідносинах, а також поведінку людей, яка суперечить правовим нормам.

Позиція дослідження нації В. Старосольського теж багато в чому співзвучна з розумінням цієї проблеми С. Дністрянським. Головна характеристика нації у В. Старосольського – це національна свідомість, основою якої є бажання здобути власну незалежну державу. Джерелом національної спільноти є прагнення до політичної самодіяльності та самостійності. Виникнення нації пов’язане з народженням демократії у модерні часи, причому цей зв’язок впливає з природи обох цих явищ. Відповідно розвиток нації і держави є природним і органічним явищем. Така сама думка простежується у роботах С. Дністрянського, в яких держава та нація утворюються як результат органічної потреби суспільства [7, с. 89].

Ми проаналізували лише декілька головних положень, які вже дають розуміння того, що основні мотиви концепції В. Старосольського збігаються з роздумами С. Дністрянського, що дає підстави говорити про вплив професора С. Дністрянського на дослідницькі погляди В. Старосольського.

У своїх працях В. Старосольський обґрунтував модерну соціологічну теорію нації, яка має велике значення не лише для соціології як науки, але й для сучасної політичної ситуації в Україні, пов’язаної з процесом державотворення [7, с. 45].

Засадничі тези соціології права С. Дністрянського наступні:

- право є соціальним явищем, джерелом якого є соціальні зв’язки;
- соціальними основами права є: звичай, авторитет суспільного зв’язку та воля членів зв’язку;
- право – це соціально-етичний мінімум, обов’язковий для виконання, який забезпечує успішне функціонування суспільного зв’язку;
- право може існувати лише в найвищій формі соціального зв’язку – державі, яка санкціонує вибрані соціально-етичні норми.

Доробок ученого в царині соціології права полягає в такому:

- обґрунтування права як соціального явища;
- розроблення української соціологічно-правничої термінології;
- вплив ідей С. Дністрянського на генерацію дослідників соціології права.

У своїх наукових працях С. Дністрянський також не оминув увагою теоретичні

аспекти творення громадянської держави, свідомої української нації, культури, які є актуальними для України сьогодні. Тому, на наш погляд, ця частина наукового доробку вченого потребує подальшого дослідження соціологами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Городяненко В. Г.* Соціологія : підручник / В. Г. Городяненко. – 3-тє вид., доп. – К. : ВЦ “Академія”, 2008. – 544 с. – (Серія “Альма-матер”).
2. *Дністрянський С.* Загальна наука права і політики / С. Дністрянський. – Прага: Наклад українського університету в Празі, 1923. – Т. 1. – 1923. – 393 с.
3. *Дністрянський С.* Звичаєве право – а соціальні зв’язки / С. Дністрянський // Часопис правничий і економічний. – Львів, 1902. Р. 3. – Т. 4–5. – С. 1–45.
4. *Дністрянський С.* Погляд на теорії права та держави: Ювілейний збірник Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові в п’ятдесятиліття основання. 1873–1923 / С. Дністрянський. – Львів, 1925. – 63с.
5. *Каленюк О. М.* Внесок С. С. Дністрянського у розвиток української правничої термінології на західноукраїнських землях наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття / О. М. Каленюк // Університетські наукові записки. Часопис Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. – Івано-Франківськ, 2011. – №3. – С. 57–61.
6. *Коваль А.* Погляди Станіслава Дністрянського на право та державу (загальнотеоретичний аспект) / А. Коваль // Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. – Львів, 2005. – 24 с.
7. *Кондратик Л. Й.* Історія соціології України в іменах / Л. Й Кондратик. – Луцьк, 1996. – 108 с.
8. *Мантль В.* Україна в процесі європейської інтеграції / В. Мантль / Укладач Б. Котур; Вступ. сл. М. Мальського; Редкол.: І. Вакарчук (голова) та ін. – Львів, 2007. – 52 с.; портр. – (Серія “Doctor Honoris Causa”).
9. *Мельник М.* Новими шляхами / М. Мельник // Ювілейний збірник на честь професора доктора Станіслава Дністрянського. – Прага, 1923. – С. 1–18.
10. *Петришин О. В.* Право як соціальне явище: особливості юридичного підходу / О. В. Петришин // Проблеми філософії права. – 2006–2007. – Том ІV–V. – С. 79–81.
11. *Піча В. М.* З історії української соціологічної думки / В. М. Піча, Н. Й. Черниш, Л. Й. Кондратик // Матеріали до лекції з курсу “Соціологія”. – Львів, 1995. – 64 с.
12. Станіслав Дністрянський – світоч української правової науки // Матеріали наукової конференції Юридичного інституту ТАНГ, присвяченої річниці з дня народження академіка Станіслава Дністрянського. – Тернопіль, 1999. – 86 с.
13. *Стецюк П.* Станіслав Дністрянський як конституціоналіст / П. Стецюк. – Львів, 1999. – 232 с.
14. Цивільне право (Передмова) / упорядник та автор перекладу / С. С. Дністрянський. – Відень, 1919. – Т. 1. – 1063 с.
15. *Войтович С.* Явище соціальне / Соціологія: короткий енциклопедичний словник. Уклад. : В. І. Волович, В. І. Тарасенко, М. В. Захарченко та ін. / за заг. ред. В. І. Воловича. – К. : Укр. Центр духовн. культури, 1998. – С. 691.

Стаття надійшла до редколегії 12.11.2012

Прийнята до друку 25.12.2013

**STANISLAV DNISTRYANSKYI IS THE FOUNDER
OF THE SOCIOLOGY OF LAW
IN THE UKRAINIAN SOCIAL SCIENCE**

K. M. Oleshchuk

*Lesya Ukrainka Volyn National University,
Lypynskoho Str. 1/21, Lutsk, Ukraine, 43000,
oleshchukate@mail.ru*

The contribution of Stanislaus Dnistrianskyi to the formation of a sociological approach in the Ukrainian law has been investigated. The main theses of the theory of social relations were analyzed, it was the basis of socio-legal vision of reality of S. Dnistrianskyi and was essential for the formation of sociology of law. The development and application of sociological and legal terminology in the pieces of work of Ukrainian scientist was shown. The influence of S. Dnistrianskyi's ideas on the generation of social law researchers is determined. The sociological specificity of research theme of the scientist is displayed.

Key words: sociology of law, social relations, law as a social phenomenon, the Ukrainian legal terminology.

**СТАНИСЛАВ ДНИСТРЯНСКИЙ – ОСНОВАТЕЛЬ
СОЦИОЛОГИЧЕСКОГО ПОДХОДА
В УКРАИНСКОМ ПРАВОВЕДЕНИИ**

К. М. Олещук

*Волынский национальный университет им. Леси Украинки,
ул. Лыпынского 1/21, г. Луцк, Украина, 43000,
oleshchukate@mail.ru*

Исследован внос Станислава Днистрянського в формирование социологического подхода в украинском правоведении. Проанализированно основные тезисы теории социальных связей, что была основой социально-правового видения действительности С. Днистрянського и имела важное значение для становления социологии права. Показана разработка и применение социально-законодательной украинской терминологии в работах ученого. Уяснено влияние идей С. Днистрянського на генерацию исследователей социологии права. Освещенная социологическая специфика исследовательской тематики ученого.

Ключевые слова: социология права, социальные связи, право как социальное явление, украинская законодательная терминология.